

מכתבי א. א. קובנר אל ו. ו. רוזנוב

(למלאת עשרים שנה למותו של א. א. קובנר)

בשנת 1914 מת בפטרבורג המלומד והסופר הרוסי נְסִילי נְסִיליביטש רוֹזְנוֹב, שעסק בחקר שאלות הדת והנפש ושהיה מבית-מדרשו האנטישמי של סובורין, עורך ה"נאָוואָיע וורעמיא". ידיעותיו בדת הישראלית היו־לקויות ומשובשות, כי לקוחות היו ברובן ממקורות-אכזב של הספרות האנטישמית ומספורי-בדים על מנהגי היהודים. אולם יחד עם זה היה רוזנוב מלא רגש של יראת-כבוד מסותרת ליהדות, זו שראה אותה כמלאה רוים ומסתורין, והיה מבקש מורה-דרך, אשר ינחהו במלכות-הסוד של היהדות. דבר זה הוא שגרם לחליפת-מכתבים שיטתית בינו ובין אברהם אורי קובנר, המבקר העברי בימי נעוריו, שהרעיש בשעתו את הספרות העברית במאמריו ובמחברותיו "חקר דבר" ו"צרור פרחים", והיה בסוף

ימיו מבקר בלשכת המכס הרוסי בלומז'ה. המתחיל בחליפת-המכתבים היה קובנר – מכתבו הראשון אל רוזנוב נכתב בעשרים בפברואר 1901, – שמצא במכתביו אלה תוכן כל-שהוא לחייו התפלים והבודדים, והוא הולך ומדלג בהם מענין לענין, מדברי הוראה ומוסר לדברי תוכחה וכעס, ומדברי-ספרות לוידוי על חייו שנסתאבו ונתרוקנו מכל שמץ של חיוב, ושאינ בהם לא רצון, ואף לא רגש של בושה וכאב.

כמות רוזנוב נמסרו מכתבי קובנר אליו, בין הכתבים הרבים והמענינים שבעזבונו, לשמירה במוזיאון הממלכתי על שם האציל רומיאנצוב במוסקבה (עכשיו בית-הספרים הממלכתי על שם לנין), ומהם העתקתי ותרגמתי את קטעי-המכתבים האלה.

ד"ר ש. אייזנשטדט

א

לומזיה: כ' בפברואל 1901.

אדון נכבד, נסילי נסיליביטש!

קראתי בעיון רב (כמו שאני קורא אגב, כל מה שיוצא מתחת עטך) את מאמרך בחוברת פברואל של 'איסטאדיטשעסקי וועסטניק' - 'השירה העברית'.

בתור מי שהיה יהודי וסופר עברי, היודע היטב את ההוי היהודי ואת הספרות, אני רוצה להראות על כמה פגימות במאמרך המקללות את שלמותו.

אולם, קודם כל, קבל את תודתי הנפשית ועוד, וראי גם את תודתם של הרבה והרבה יהודים משכילים ובלתי-משכילים על שורותיך היקרות על-דבר 'שפוך חמתך' (עמ' 716): 'אל נא נתרגש' וכו'. זה זמן רב לא נשמע דבר דומה לזה על-פי ישרו והעדר-הפניה שבו בעתונות הרוסית, ביחוד מפי אנטישמיים בעלי-הכרה, אשר אי-אפשר שלא למנות גם אותך עליהם.

ואחרי זאת אני עובר אל הערותי:

(1) לרגל 'בודק חמץ' אתה כותב (עמ' 709): קיום אותה 'מקוה' חשובה וכו', צריך היה להיות: 'מצוה' (Зановѣдь). כי 'מקוה', כפי שאתה ודאי יודע, משמעותה היא בית-קבול של מים נוזלים, אשר שם רוחצות נשיישראל אחרי וסתן.

(2) גם כן שם: 'אחרי הליכה של חצי שעה על-פני החדרים'... פולחן זה נמשך, על-פי הרוב, לא יותר מארבעה-חמשה רגעים.

(3) הערתך (בעמ' 210) בדבר העכברים אינה נכונה: היהודים האדוקים אינם חוששים, שמא י שארו העכברים עם החמץ, אשר אכלו, בבית, כי-אם, בעיקר, שמא יסחבו העכברים את פתותי החמץ לחורים בלתי-ידועים, אשר שם אי-אפשר יהיה לבער אותו.

(4) גם כן שם: מעת לעת אצל היהודים 'הוא לא 'משבע שעות בערב עד שבע שעות בערב', כי-אם מצאת הכוכבים עד צאת הכוכבים, כלומר, מתחילת בין-השמשות.

(5) הבן השואל 'מה נשתנה', לגמרי אינו 'צונח על השלחן ישר מול האב' (ע' 713), רק קם מעט ממקומו, איזה שיהיה, על-יד השלחן.

(6) שם בהערה: לא 'מה נשתנס', כי-אם 'מה נשתנה'.

(7) חמיץ של תרדין (עמ' 715) אין נוהגים לאכול בסדר ראשון, כלומר, בליל ראשון של פסח; אצל מקצת מן היהודים הוא בא במקום מרק רק בלילה השני, כשהסדר אינו נעשה כבר בחגיגות יתירה.

(8) המנהג של טבילת האצבע הקטנה ביין בשעת מניח עשר תמכות (עמ' 715) בא לא אחד הסעודה, כי-אם כמעט בהתחלת הסדר והרבה זמן קודם הסעודה.

(9) כל 'השאלות והתשובות המענינות' של השירה הראשונה (עמ' 717 הערה) תוכל למצוא בכל 'הגדה של פסח', שיש גם בתרגום רוסי ונמצאת למכירה בעד 10-15 קופ. בפטרבורג במערכת העתון 'המליץ'.

10 'פסח' - עמ' 721 - אין משמעותו: 'אעבור ברחמים בכנפים פרושות', כי-אם מעבר עם דלוגים, למשל, פוסחים על בית, על שלב, מבלי סור לכל בית על-פי הסדר.

1 В. В. Ровановъ. Еврейская пѣснь, Историческій Вѣстникъ, Февраль 1901.

2 (הערת קובנר): חבל, שלא הוספת, כי תפלה זו נתחברה בימי-הביניים (שעה קובנר ושכח, כי תפלת 'שפוך חמתך' נמצאת בירמיה י' כ"ה, ובתהלים ע"ט, ו' וסוף התפלה הוא באיכה ג' ס"ו - המערכת), בעצם ימי-התקוותה האינקביזיציה וכל מיני השמדה המונית של היהודים, בזמן שגם עצם סדר הפסח נעשה באימת מות.

3 בכל מקום שאין אני מרשים בפירושו הקרטיב הוא של קובנר עצמי.

(11) כל מה שאתה מביא מספר שמות (עמ' 719), ביחוד הפסוקים 3-13, גוגע רק לאותו פסח יחידי שסודר ימים אחדים לפני צאת בני-ישראל ממצרים; אבל בשעת צווי על קביעת הפסח 'לדורות' (ויקרא כ"ג, ד'-ח'; דברים ט"ז, א'-ט') לא נאמר כלום על-דבר הקרבן ועל סדר הבאתו. נמצא, כי מסקנות רבות (והיותר חשובות) שלך על-דבר קרבן זה אין להן כל יסוד, לא בתורה ולא בספרות הרוחנית-דתית המאוחרת של היהודים.

(12) מה שנוגע 'לחלום' הנער ציכנשטיין (עמ' 725), אני מתפלא על סופר רגשן כמותך, איך זה לא הבינות, כי אי-אפשר, שילד בן 7-8 יחלום חלום כל-כך מסודר, עמוק, מסתורי, פנטסטי ופיזי? חלום זה אינו באמת אלא חזרה על ספורו של אחד מגדולי הצדיקים, שנדפס באחד הספרים הדתיים, לצערי, איני יכול עכשיו, אחרי הפסקה של 32 שנה, שלא כתבתי בהן עברית, להראות בדיוק, איפה נמצא הספור הפנטסטי הזה; אבל אני מבטיחך, כי בעצמי קראתי אותו לפני 40-45 שנה.

(13) ולבסוף, אין זה טבעי כלל, כי ילד יהודי, בן 7-8, שהוא דאוי לחזות חלומות כאלה, יוכל (עמ' 728), מתוך שמיעת קולו של אביו ומתוך פחד העונש, לקלל בנפשו גם את החלום וגם את השיר.

מענין מאד גם לדעת באיזו לשון נכתבה 'אבטוביגריפיה' זו של ציכנשטיין?

בהערצה אמיתית

א. קובנר

ב

לומזיה: כ"ו באוגוסט 1901.

אדון נכבד, נסילי נסיליביטש! לא השיבותי על מכתבך הנעים, משום שהוא לא דרש תשובה תכופה, עכשיו, ברצותי לדבר אתך, אדוני, בענין שיש לוי, לפחות בשבילי, ערך גדול, שולח אני לך, אגב, גם את תשובתי, שואל אתה: מהיכן למדתי, שאתה אנטישמי? ודאי ממאמרך המרובים, אשר את כולם אני קורא בעיון רב ובעונג, עכשיו איני יכול להעלות על דעתי, ולא רק אנטישמי, כי-אם שונא-ישראל, אף כי ישר ובעל-הכרה, אתה כותב אחר-כך, כי 'מתענין אתה מאד ביהדות וכי אוהב אתה' (2) את 'עצם גופם ותלבשתם ואף הפאות והקפוטות בכלל' - אבל כל זה רק 'מן הצד התרבותי', כמו שאתה מוסיף בעצמך, ואולם מסופקני, אם אוהב אתה את היהודי בגופו ובדמו, אכן צריך אני להודות, כי גם אנכי, אם כי מוצאי הוא שמי, אינני אוהב אותם, אבל גורמים לי הרבה צער ויסורים עניותם, מלחמת קיומם ומצבם ברוסיה, שהוא נורא מנשוא, והנה בענין זה רצוני לדבר עמך, כאשר דברתי כבר פעם עם דוסטויבסקי, אשר הקדיש למכתבי אליו בשאלת היהודים יותר ממחציתו של אחד מ'יומני-הסופר' שלו (עיין מארט 1877).

והדבר כך הוא: עוד בסוף שנת 1897 מסרתי בעצמי למיניסטר למשפטים מוראביוב 'תזכיר', אשר בו תואר כל מצבם האיום של היהודים ברוסיה ונאספו הרבה עובדות מענינות, המדברות לטובתם, לצערי, לא השפיע 'התזכיר' אף במשהו על מוראביוב, כי הרדיפות על היהודים נעשות מיום ליום אכזריות יותר. באותו מכתב עצמו אתה כותב, אדוני, כי 'אין לך ענין בפוליטיקה וסוציולוגיה'. אבל אין אני מאמין ואין אני יכול להאמין: אדם הכותב כל-כך הרבה בשאלות חברתיות, ז. א. סוציאליות, כמו שאלת הנישואין, הגירושין, ממזרים, בתי-ספר, למודים וכו', אי-אפשר שלא יתענין 'בפוליטיקה ובסוציולוגיה'.

ניקולי I, אלכסנדר II ואלכסנדר III, שגמרו ביגון רב את שנותיהם. אם כן, אולי התלאות הנוראות שבאו בזמן האחרון על רוסיה (בצורת גדולה ובלתי־שכיחה, דליקות מחריבות שלא היו כמותן, מגפות שונות וחלאים, לדול כללי של הערים) הן מעין מכות מצרים ששלח יהוה בשל רדיפות היהודים, העוברות כל גבול? אני איני מאמין בכל אלה, משום שבכלל אין אני מאמין בשום דבר, אבל אתה, מה דעתך אתה?!

ושוב אני רוצה לבוא לפניך בהצעה, מעצם מכתבך נודע לי, כי אין אתה עובד יותר בבקורת⁴, כי אתה יחסר־תנועה, שוכב על הספה, מתעצל, וקשה לך (הקורסיב הוא שלך) להושיט את ירך אל המדף, כדי לקחת ספר או מחברת, אם אשפוט על־פי שפע מאמר־יך, קשה להאמין, כי מתעצל אתה, אבל אני מאמין באמת, כי קשה לך, אם כן, שמא אתה רוצה למנות אותי למוזכיר? אף־על־פי שיש לי משרה מן המנין (штатная) בלשכת הבקורת בלומז'ה, הייתי מקבל מכמה טעמים תפקיד של מזכיר אצלך. אני כמעט בטוח, כי על־ידי השתתפותי ועזרתי היתה פרנסתך מן הספרות – אתה מתפרנס עכשיו ודאי רק מעבודה ספרותית – נכפלת, ומעבודת גוף, כלומר, מן המיכניות שבכתיבה היית נגאל לגמרי, מוסיף אני, כדי שתדע, כי יודע אני באופן יסודי את הלשון הגרמנית ואת העברית (древне-библейский) ובמדה הגונה גם את הלשון הצרפתית, כי עוסק אני בספרות הרוסית זה קרוב לארבעים שנה (משנת 1863) וכי אני מעיין בשקידה בכל העיתונים הפריודיים היוצאים אצלנו, מה שנוגע לשכר, אודיע על־אודותיו, אם תסכים בעיקר הדבר, אגיד לך זאת, כי דרישותי צנועות מאד.

ובזה אני מברך אותך בכל טוב ומחכה לתשובה.

א. קובנר

P. S. בכלל הייתי רוצה מאד לראותך, אם אהיה בזמן קרוב בפטרבורג, אני מקוה שתרשה לי לסור אליך.

מוצא אני משום זה, כי אי־אפשר שלא יענין אותך מצבם של שבעה מיליונים איש, הנחנקים ב"תחום מושבם" הארור; טובר אני, כי אי־אפשר שתחשוב לדבר טבעי מה שסגר לפניהם ואנובסקי זה, שיצא מדעתו כמעט לגמרי, את כל בתי־הספר, מה שמוראביוב אינו נותן לעסוק בסניגוריה אפילו לאותם היהודים המעטים, אשר עלה בידם לגמור את המחלקה המשפטית בהצטיינות ממדרגה ראשונה; מה שמכלל 40 אלף יהודים הנמצאים בקביעות בצבא הרוסי אין איש יכול להצטיין עד כדי להגיע למדרגה של סגן־אופיצר; מה שאפילו ב"תחום המושב" הקבוע, אשר שם היהודים הם רוב האוכלוסים העירוניים, אין להם הרשות לבחור אפילו נוצדים לחברי־הדומה; מה שאפילו על אותו קומץ היהודים, שיש לו רשות לשבת בכל מקום, נאסר על־פי אוהרת אותו ואנובסקי (בתור מי שהיה מיניסטר המלחמה), כלומר, אין נותנים להם להתרפא במעינות הרפואה הרוסיים וכו' וכו' – ומשום זה רצוני, כי תקרא את ה"תזכיר" שלי וכי תאמר דברים אחרים בענין זה, מפני שלדבר־יך מקשיבים אנשים רציניים.

ובכן, אם תרשה, אשלח לך מיד את ה"תזכיר" הנ"ל.

אגב, כלום לא הכרתי, כי גדולי־המחשבה הרוסים (פירוגוב, דוסטוייבסקי, דוברוליובוב) וטובי העתונים הרוסיים תומכים בשוויוניות היהודים, ורודפיהם היותר אכזרים הם כל מיני אסקוונסקים, אוקר־יצים, פיאסקובסקים, עפרונים וכל כה דילהון?...

וגם זה דרך אגב, כמדומה, שאתה איש מאמין בהשגחה פרטית מושכלת, באחד ממאמר־יך ב"ירוסקאָיע אַבאַזרעניע" שהלך לעולמו אתה מביע רעיון משונה, כי הקסטטופה בכודינקה ב"י"ח במאי 1896 היתה עונש על הרצח מיום א' במרץ 1881. אם כן, אולי תעלה על דעתך, כי יהוה עונש את כל העם הרוסי בעד יחוסו הפראי אל היהודים. אני יכול להזכיר בעובדות היסטוריות, כי במדה שמתגברות באיזה מקום הרדיפות על היהודים, באותה מדה נעשים אומללים העמים אשר בקרבם הם יושבים. ברוסיה אנו רואים את זאת בנידון הקיסריים

4 בלשכת הבקורת – ש. א.

מכתבי א. א. קובנר אל ו. ו. רוזנוב

ג

לומדיה, 26 בספטמבר 1901.

נסילי נסיליביטש הנכבד!

כפי הנראה, לא זה בלבד שהנך פילוסוף אמתי, אלא גם אדם שלא מעלמא הדין. אני מודה לך מקרב לבי על «הרצון הנלהב» לראות אותי, אבל חושב אני לבלתי־נוח קצת לבוא עתה אליך לפטרבורג. כתבתי לך, כי יש לי משרה ובי אני מוכן לעזוב אותה ברצון, אלמלי הייתי מקבל במקומה דבר־מה ברור. אולם לעזוב משרה בהיותי כמעט בן ששים וכשיש לי אשה כמעט צעירה (בת ל"א שנה), מעמד ידוע ומשקבית – אין זה מעשי, לפחות.

שוב הדהים אותי מאד (וגם גרם צער) יחס מערכת ה«נאוואיע וורעמיא» אליך. סבור הייתי, כי ל«נאוואיע וורעמיא» אתה ה־Persona grata, כי אתה משמש קשוט למערכת, כי עם שמר־הסופרים ההגון (כמובן) שם מעריכים כל שורה שלך.

ולעולם לא יכולתי לשער, שיוכלו לומר לך: «יצאת מדעתך» או «זוהי חוצפה» – ביחס לאחד ממאמריך. הפשי־בוזוקים של העתונות יכולים, כמובן, שלא להסכים לך בענין זה או אחר ושלא להדפיס את המאמר, אבל צריך אדם להיות בעל ריר מוסרי בכדי ש«יזרוק» לך בפניך בטויים מעין אלה. מבין אני עכשיו את כל «צערך» העמוק, בשעה שהנך כפוי באיזו מדה למערכת ה«נאוואיע וורעמיא».

אולם כאשר כתבתי לך על־דבר היהודים לא נתכוונתי כל עיקר ל«נאוואיע וורעמיא». יותר מדי אני יודע את העתון הזה ואת מנהליו... דומה היה לי, כי יכול היית להקדיש ל«שאלת היהודים» ברוסיה מאמר, שהיו מקבלים אותו ברצון – אני בטוח בזה – גם ביוועסטניק יעווראפיא, או לכתוב קונטרס מיוחד מעין «היהדות והשאלה הנוצרית» של ולדימיר סולוביוב (דרך אגב: הקדאת את הספר הזה? הוא נדפס בשנת 1884 במוסקבה והוא כולל הרבה דברים מענינים מאד – ביחוד בשבילך – מחמת שהוא

הפרבוסלביה. אני נשוי (נשואין שניים) בסך הכל שמונה שנים. ואשתי הנוכחית אהבה אותי עוד או – כאשר היא היתה גימנסיסטה וכאשר אני עוד הייתי יהודי. כלומר, איש שלא קבל את הפרבוסלביה – בתור איש רוסי לגמרי. ובגמרה את הגימנסיה דחתה כמה פרטנדנטים, אופיצרים ופקידים רוסיים צעירים, ונישאה לי. כמעט לזמן. התנצתי – לרגל ההכרח – רק ארבעה עשר יום קודם הנשואין. אולם זה ענין אחר, אשר אספר עליו פעם (אולי באריכות, מחמת שהדבר מענין מאד, ואפילו תמוה). והיתכן כי לא אהיה איש מרוסס לגמרי אחרי שכמעט ארבעים שנה (1862) אני חי בין יהודים ורוסים בעלי-תרבות, משתתף בהוצאות פיריודיות רוסיות (הייתי עוזר תמידי של „Порядокъ“, „Голосъ“, „Новости“, „Дѣло“, „Новое Слово“, „Исторический Вѣстникъ“ ועתונים אחרים, אשר בהם כתבתי על שאלות רוסיות כלליות, ולעתים דחוקות מאד על היהודים). הייתי בגלות רוסית, אני עובד במוסד ממלכתי רוסי? אם בזמן האחרון נגעו עד לבי עלבונות היהודים, הרי זה משום שעלבונות ורדיפות אלה עוברים כל גבול (ראה «תזכיר»). ומשום שהרוב המכריע של היהודים, תשעים ותשעה אחוזים, טובלים באופן נורא, בלי כח, בלי עזרה, והעיקר בלי הגנה, אין אני מגין כלל על היהדות ועל היהודים, כי-אם על אנשים מעונים, אומללים מאד, הנרדפים בהחלט בלי כל חטא. אין אני יודע, אם הוכיח אותך «תזכיר», אולם רוצה אני לדעת את דעתך על שני התזיסים שלי: על קלות-טמיעתם של היהודים (התרבותיים, כמובן) עם הסביבה המקיפה אותם ועל זכותם של יהודי-רוסיה לשווי זכויות ברוסיה, בתור תושבים ובתור משתתפים פעילים בהרחבת הטריטוריה שלה ובהתפתחות כל כחותיה ועשרה הכלכליים.

הקבלת עפרון לי נעימה בשבילי מאד. אולם דומה אני כי טועה אתה, אם אתה סובר, כי עפרון «אוהב את היהודים עד למות». לא כך אוהבים בני-אדם, אוהב-היהודים לא היה יכול לכתוב דברי-נבלה כמו „Среди евреевъ“ או „Сыны Израиля“ (איזו רוגזה מגולת בעצם השם!). לוא גם היו מטרותיו וכוונותיו רצויות, תתאר לעצמך, כי אשתו של עפרון, שהתודעתי אליה במקרה בקרון הרכבת, הביעה לי בגלוי, כי היא בזה לאישה ושונאה אותו על שנאתו ליהודים ועל השתמדותו (אף-על-פי שגם היא כבר קבלה את הפרבוסלביה). והיא הוסיפה באופן מוצלח: «על מה היה כתב עפרון ומי היה מדפיס את כתביו, לולא היה מגנה את היהודים ומעולל עלילות עליהם?». רציתי עוד לדבר על כמה «דברים קטנים», אבל אני חס על זמנך היקר. – לי יש זמן פנוי יותר מדי, ואצלך באמת הזמן הוא כסף ממש. כלומר, מקור פרנסתך ופרנסת אנשי ביתך, משום זה אני עובר אל העיקר, אל מאמרך «היהדות».

קראתי את המאמר בתשומת-לב הגדולה ביותר, מתחילה בכת-אחתי, מבלי שהוצאתי אותו מתחת ידי, ואחר-כך קראתי שנית לתיאבון. אבל, אהה! כל דבר רציני, כפי שאתה דורש, אינני יכול להגיד עליו, משום שבחזרי בשנוי נוסח על פתגמו של טורגניוב אני אומר – הדבר הרציני (הנורא) ביותר בשבילי הוא, שאין בכלל שום דבר רציני, אני מתפלא ל«סודות» שאתה מחפש ביהדות, לידיעתך בתניך (שלא שערתי לי בשום אופן). למסקנותיך הנועזות, העמוקות והיהודיות, אבל אלו האחרונות רחוקות מאד מן האמת, משום שאחרי מלחמה אדוכה ויסורים ארוכים באתי זה כבר לידי הכרה שלמה, שבשום מקור ובשום דבר אין «סוד, רמז ונס», כי הספורים על בריאת העולם.

דן על הרבה מאורעות של חייה-יהודים מתוך נקודת השקפתך החדשה, שהיה יכול למצוא בנקל מוציא לאור ושלא היה מזיק, כמדומה, אף במשהו לעמדתך במערכת «נאוואיע וורעמיא».

בכל אופן אני שולח לך את «תזכיר» שהגשתי – תשים לב לכך – לפני ארבע שנים למורביוב, ואגב גם העתקת מכתב לל. ג. טולסטוי, אשר לא קבלתי עליו תשובה. אני בטוח, כי ברגע-הפנאי (אבל היש לך רגעים מעין אלה?) תקרא את «תזכיר» ברב ענין. אין אני מבקש את החזרתו – בהזדמנות, כאשר אהיה בפטרבורג, אקח אותו בעצמי, או אבקש את מי שהוא – אולם אני מבקש לכתוב לי שתי-שלוש מלים בדבר «תזכיר». מוצא אני משום-מה לבלתי-מיותר להוסיף, כי באופן רשמי אני בן הדת הפרבוסלביה, כי אשתי היא פרבוסלביה מלדה, בת-פרס, וכי עם כל ההפרש הגדול בגיל, בחנוך ובהרגלים וכו', אנו מאושרים בחיי-המשפחה שלנו במלוא מובנה של מלה זו. הוכחה חדשה לצדקת רעיונותיך במאמריך «הכנענים של זמננו».

אשר למזכירות אני חוזר ואומר, כי ברצון רב הייתי מסתלק ממשרתי ועובד אצלך; אולם רצוני לדעת, מה היית יכול להציע או להבטיח לי, כלומר, המקסימום האפשרי של שכר מצדך. ואני דורש את טובתך בכל לב.

א. קובנר

ג. ב. בשנה שעברה סדרתי גם אני תיור לחוץ-לארץ ובאתי שם לכלל אותן מסקנות על-דבר מולדתנו, שאליהן באת אתה.

ד

לומז'ה 7 באוקטובר 1901.

נסילי נסיליביטש הנכבד!

ציינת נכון מאד, כי אני הנני אדם שהיה לרוסי באופן נפלא, ומשום זה איני יכול לפתוח את מכתבי בלי בקשה פרטית. אם כי כאן plus royal que le roi même, אבל quod licet Jovi, non licet bovi. אך זה דבר קטן, אגב, נדבר תחילה על «הדברים הקטנים». מהיכן עלה על דעתך, כי רצוני לכתוב למי שהוא או לאיזה מקום שהוא על היחס הגס (היחיד) כמובן, והיוצא מן הכלל) אליך מצד מערכת «נאוואיע וורעמיא»? גם מבלי שתדבר על חמשת הילדים אני מבין יפה, עד כמה צריך אדם להיות זהיר במקרים כאלה. אכן הבינותי – מבלי שאוכל לדבר על זה בלי צער עמוק – כי בשעה זו פרנסתך על «נאוואיע וורעמיא», בכל לבי הייתי רוצה שתהיה חפשי לגמרי מלחצו של מי שהוא, וכמה היה זה משפיע לטובה על חבוריך ומהנה את קוראיך ואת מכבדיך! ומכיון שאתה נותן מקום למחשבה, כי «כמעט שנעשינו ירידים זה לזה שלא בפנינו», אני מרשה לעצמי לשאול אותך: מהי הסבה שעזבת את הבקורת? הרי זוהי, כמדומה, הפקידות היותר-מתאימה מבחינת הבחילה המוסרית, בכל אופן היתה זו יכולה לשמש לך, כדרך ששמש לשפינוזה לטושה-האבנים, שהיה מקור יחיד לחייו, שהיו, אגב, צנועים מאד.

דרך אגב, אני מודיע לך, כי נושא אני בלשכת הבקורת בלומז'ה משרת סגן-מבקר, המנהל מחלקה מיוחדת והמקבל את המשכורת הגבוהה ביותר לגבי משרה זו – 1200 רובל לשנה. אני חוזר למסקנתך החדרנית, כי אני «כולי שלכם» (כלומר, רוסי) בבשר ובדם, כן, זה נכון, אבל אין זה ענין לאשתי

1 ואת «תזכיר» קבלתי בחזרה בלי כל מכתב.

מבחינה אחרת, כפי שתראה להלן, אדם זה היה מורה לספרות בכמה גימנסיות בסיביריה, מחנך של כמה דורות גימנסיסטים, גימנסיסטיות ותלמידי בתי-הספר הצבאיים. הוא היה ידוע לכל אדם בכנוי-החן Егорышка. כמה פעמים כבר ציירו אותו תלמידיו וחבריו. גם אני נתתי את הכרטיסטיקה שלו באחד ממאמרי "Мытарства" 1. במשך כל שלש-עשרה השנים, שישבתי באומסק, במקום שהורה בזמן האחרון קרמיאנסקי, כמעט שלא עבר יום שלא ראינו איש את פני רעהו ושלא שוחחנו והתוכחנו. לאחר שיצאתי לפטרבורג היינו כותבים איש לחברו לעתים קרובות. אני מספר את כל זה, מחמת שיש בדבר אצבע-אלהים, שאני איני נותן לה ערך. ידידי זה, שהיה קצת גדול בשנים ממני, מת זה לא כבר. לפני שנים-שלשה חדשים, ואני הצטערתי הרבה על שאין לי יותר לפני מי להכיע את מחשבותי בעניני ספרות ופילוסופיה. והנה "המקרה" הבלתי-צפוי כאילו רחם עלי והביא אותי לידי פגישה עם איש-שיחה כמוך, הממלא בשלמות את מקומו של המנוח, ואפילו עולה עליו. ואיזה דמוי חיצוני מפליא! אותו מעוף-המחשבה, אותה שיחה מקוטעת, אבל עמוקה, אותו חוסר-הגיון שבהרצאה, אותה רשלנות עד כדי טשטוש-הכתב, אותן הוספות והשלמות על גבי השולים, ולאחרונה (מה שמפליא ביותר) אותו האיש, שידירי המנוח ראה אותו (ראה את מכתבו) «כטוב ביותר, סימפטי, עמוק ביותר ורחב-לב» מכל בעלי המחשבה הרוסיים והאירופיים! תקרא-נא את מכתבו בשלמות, תלמד את כתבו ואת מחשבותיו, ואני בטוח, כי יגרום לך נחת-רוח מדובה.

אין אני מעיז לבוא אתך במחלוקת בדבר ולדימיר סרגייביטש סולוביוב. אני אהבתי אותו אהבה נאמנה ואני רואה אותו כעמוק ואנושי יותר מליב טולסטוי. אני שולח לך את ספרו "היהדות ושאלת הנצרות", אשר בו תמצא, כפי שאני סובר לפחות, משהו שיענין אותך. בעיני מצאה חן ביחוד הנחתו היסודית: לוא היו הנוצרים נוצרים אמתיים, כי אז חדלו היהודים זה כבר מהיות יהודים. והאם לא בזה פתרון ה"סוד" על-דבר אומץ-היהדות? היהודים מצטרפים במהירות מפליאה לתרבות גבוהה בכל מקום שאין באי-כח תרבות זו דוחים אותם. הנצרות, משעה שנתבצרה, התחילה להתיחס בשנאה קיצונית ליהודים. ולכן אין כל פלא בדברי, שאלה האחרונים נצטמצמו בחוג עצמם, כבשו את שנאתם ובכל מקום שנודמנה להם יכולת נקמו ונוקמים ברודפיהם. אתה יודע, כמוכן, באיזה יחס של אהבה ויראת-הכבוד מתיחסים היהודים, אף העקמומים ביותר, לבאי-כח הנצרות ההומניים. ראיתי בעיני, כיצד יהודי «בעל פאות», לפי הבטוי שלך, נשק את ידי המיטרופוליס הקיובי פילרס בשעת תהלוכת-הצלב בחג-הטבילה. דן אני על-פי עצמי, הרי עמדת על סוד הדבר, כי אני «כולי שלכם בבשר ובדם». כזה הייתי גם קודם לכניסתי (לרגל נשואי) לנצרות. אבל כל זה בא, מחמת שחייתי בשנות הששים, כשהעתונות הרוסית הגינה בעוז על זכויות היהודים, כשבתי-הספר הרוסיים נפתחו באהבה לפני היהודים, בשעה שהתרבות הרוסית גרפה בגליה הרחבים את הנוער היהודי. אולם מסופקני, אם הייתי נעשה «שלכם» בבשר ובדם בזמן הזה, בימי הרדיפות על היהודים, אשר את בלהותיהם ציירתי במקצת בתזכירי למורביוב...

מקרב לב אני דורש טובתך.

שלך

א. קובנר

1 ראה "Новое Слово", פברואר 1894.

אברהם, משה, שבת וכו' הן אגודות-ילדים ממש. — הזוכר אתה את השיר הנפלא של שָׁר על העלם וצידוס? העלם ראה את האמת — אפס, ובאותו מעמד נפל ומת. גם אני מתי בשביל הכרת האמת של האמונות, של האלהים ושל האלים, של מטרות החיים, האנושיות, העולם. «אני מאמין» שלי הוא השיר הנפלא של פושקין: "Даръ напрасный, даръ случайный". ומכיון שאין לפני מטרתי, מה לי לענין טעם או חוסר-טעם של «המילה» השבת, הטבילה, הגשוואין, ואפילו להתקדמות, להיסטוריה העולמית, למעשים הקטנים ולמלים הגבוהות, שבהם מישנים את עצמם החושבים והנביאים של כל הזמנים והאומות?

אשר לעצם רעיונותיך על מהות היהדות, שכפי שהבינותי אותה, כל משמעותה היא, כי ה' היהודים וכל פולחנם יש בהם משום הקדשת המגמה של «פריה ורביה», וכי מכאן באו המילה, השבת, הטבילה וכו', הריני חייב לומר, שגם כמה מחכמי-ישראל דעתם כך (?-המערכת). ביחוד מדובר הרבה על הזווג שבין הקדוש-ברוך-הוא וכנסת ישראל בקבלה. בכמה מספדי-קבלה נאמר בפירוש, כי האלהים (השכינה), החתן, והיהודים (כנסת ישראל), הכלה, באו בנשואין וכי הילדים הם הברית בין ה' ובין עמו האהוב. שוב נאמר במקום אחד בתלמוד, כי השאלה הראשונה שמציעים אותה לפני כל יהודי לאחר מותו כשהוא מתיצב לפני בית-דין של מעלה היא «עסקת בפריה ורביה?» * והיודע אתה עוד, כי השבת נחשבת אצל היהודים ממש לכל-ת-ה' וכי בכל תפלות הערבית של שבת ידובר עליה כעל כלתו החמודה של אלהים. השירה העיקרית של שבת היא: «לכה דודי לקראת כלה, פני שבת נקבלה».

כל זה מסייע לדעתך. אולם, מצד שני, יש הרבה מאד בתורה ובתלמוד, שבהם ידובר על יחסי-המין כעל דבר-שקף ותועבה... אולם במאמרך מפליאים עמקות-המחשבה, אומץ-המסקנות והמון מרגליות-התבונה, הפזורות בו כלאחר-ידי, אף-על-פי שכמה ממדשי כתבי-הקודש שלך הם מסופקים ויש לסתור אותם בנקל. חבל, שאין לי יכולת לקרוא אתך יחד את כל המאמר, כי אז אפשר היה לבוא לידי הבנה בכמה דברים. אומר לך דרך אגב, כי יש לך כשרון מצוין «לקרב כותל אל כותל», מדה שמצטיינים בה מעטים מבין «המגידיים» אצל היהודים. על תכונתם של אלה תוכל לעמוד על-פי מאמרי "Записки Еврея" שיתפרסמו בקרוב ב"Исторический Вѣстникъ" (הם כבר נתקבלו על-ידי סירגי ניקוליביטש שובינסקי). אולם אחרי ה-Credo שלי אין לכל זה יותר ענין בשבילי.

מספריך קראתי את "Сумерки Просвѣщенія", את ספרך Религія и Культура, לצערי, לא קראתי, אבל רצוני לקרוא אותו בהחלט. —

אגב, קבלתי עוד לפני שתי שנים מאחד מידידי, שכבר מת, הערכה כל-כך מצוינת על ספריך אלה, שודאי לא שמעת כמותה מעולם ומצד מי שהוא אחר. שולח אני לך את גוף המכתב, שבו תמצא בין שאר הדברים גם את ההערכה הזאת. אין אני עושה זאת לשם חנופה, אלא כדי לגרום לך עונג למשך רגעים אחדים, ושנית, כדי לתת לך מושג על אדם אזריגנילי מצוין ובעל-מחשבות, שהוא ראוי לתשומת לבך גם

* זכר קובנר את מאמרו של רבא (שבת ל"א) על-דבר השאלות, ששואלים את האדם בשעה שמכניסים אותו לדין, ולא זכר, כי השאלה הראשונה היא: «נשאת ונתת באמונה?» אחר-כך שואלים אותו: «קבעת עתים לתורה?» והשאלה השלישית היא: «עסקת בפריה ורביה?» — לפי מאמר אחר בתלמוד (קדושין מ' סנהדרין ד') השאלה הראשונה היא: «קבעת עתים לתורה?» (אין תחילת דינו של אדם אלא על דברי תורה).

מכתבי א. א. קובנר אל ו. ו. רוזנוב

ה

[בלי תאריך]

וסילי נסיליביטש היקר!

ברגע זה קבלתי בחזרה את 'תזכירי' ואת המכתב לטולסטוי (אגב, לא חוית את דעתך כלל בנידון החזרת ה'תזכיר' על ידי טולסטוי בלי כל תשובה ומכתב). וקודם לכן קבלתי את המשך מאמרך "Юдаизм" — — חזרתי וקראתי את המאמר בשקידה רבה, אף-על-פי שכבר מאד היה הדבר ממני במובן הגופני; עיני חלשות גם בלאזהכי וכתב-הפנינים שלך וחסכון-הנייר (שלא בכונה, כמובן) מגדילים את חומר-הקריאה. תתאר לעצמך, כי אין אני מסכים לגמרי להנחותיך היסודיות בדבר מהות היהדות! קודם כל, אין אני נותן למילה אותה חשיבות אוניברסלית, אלהית וסודית, שאתה נותן לה. המילה — אם אין היא בכלל נתוח היגיני סתם, בכל אופן, עד כמה שאני יודע ומכיר את היהדות (ואני מכיר אותה במדה מספיקה, כפי שתוכח מן

ה'רשימות' שלי¹, ששלחתי לך במכתבי האחרון). אין בה משום סוד אלהי. אגב, הרי רוב עמי-המזרח, וגם הטטרים בכלל, הם נמולים, מדוע אין הם משמשים נושאים לסוד האלהי והסוד במשפחה? שנית, אין לשָׁבֵת כלל אותו ערך ואותה כוונה מיוחדת, שאתה נותן לה. בשום חבור ובשום פירוש על התורה לא מצאתי מעין זה, ואין רמוז לכך אצל מי שהוא מחכמי-ישראל. — —

רצוני לנגוע עוד בפרטים אחדים של מאמרך "Юдаизм". המושג של אלהות כפולת-מין, של עלמה-גבר וגבר-עלמה, איננו בגדר תפיסתי השכלית. כמו כן אינני יכול להסכים לדעתך, כי אירופה כבר מתה בשביל האלהים ובשביל הנצרות, או כי האלהים והנצרות כבר מתו בשביל אירופה. הכל הולך, לפי דעתי, לקראת העדר-האמונה באירופה, ובמשך הזמן תמות כל אמונה.

1 הכוונה למאמרים "Изъ записокъ еврея" שקובנר מזכיר במכתבו הקודם

אלה שנדפסו אחר-כך ב-"Историческій вѣстникъ", 1903, חוברת 3-4. — ש. א.

הם יושבים על אדמתם הם, שלוקחה מידם על-ידי הרוסים. וכיצד אפשר ללחוץ אותם?

אולם העיקר כאן ההתחרות. איזו התחרות יש מצד הטטרים כלפי הרוסים? ביחוד במובן התרבותי. הטטרים לא העמידו עוד אף משורר גדול אחד, אף צייר אחד, חושב מחשבות אחד, קומפוזיטור אחד. והיהודים, לוא רק נתנו להם לפתח את כשרונותיהם, היו מעמידים אישים אדירים בכל מקצועות הדעת. המדע והאמנות! כלום היה מגיע על-ידי זה נזק לאומה העיקרית? קנאה – כן, אבל נזק – בשום אופן לא. מחמת שהיהודים, בעבדם, כביכול, לטובת עצמם, היו מעשירים גם את שאר העמים בפרי גאונותם ובמשך הזמן היו בודאי מתבוללים בהם, כפי שאנו רואים בפועל בצרפת, באשכנז ובאיטליה (לסל, היינה, איריבך, מאירבך, לוצאטו, הלוי רובינשטיין, אנטוקולסקי ומאות אחרים). האם התבוננת אל שאיפת יהודי-רוסיה (ולוא גם מחמת דוחק כלכלי) להצטרף אל הלהקות התיאטריות? הרי מפליא הדבר, באיזו מדה הם ממלאים את כל התיאטראות, התזמרות והבימות? אך די! הנושא הוא כבד יותר מדי, ביחוד לי.

ועוד הפעם אני דורש לך כל טוב.

שלך

א. קובנר

אולם ההשקפה הנוצרית על האלהות, המפורשת אולי פירוש-שוא, עוד חזקה יותר מדי באירופה – ולא מאה שנה אחת עוד תחלוף, עד שתנקה זו מן השכבות הדתיות. –

אתה שואל אותי, מה אני חושב בנידון תשובתו של דוסטויבסקי על דברי²? אני מסכים בהחלט לכמה ממסקנותיו. ביחוד הפליאה אותי (עוד אז) מסקנתו, שלוא היו ברוסיה 80 ויליון יהודים ורק 3 מיליונים נוצרים, כי אז היו הראשונים משמידים זה כבר את האחרונים (אולם מסופקני, אם היו פושטים את עורם מעליהם), אבל בעצם אין אני מסכים לו (וגם לך). מחמת שאני בטוח (ושבו אני רואה את זה מבשרי), כי היהודים היו מסתלקים זה כבר מת-ונותיהם המיוחדות, אלמלי היו העמים אשר מסביב להם מצרפים אותם אל תרבותם. העובדה כשהיא לעצמה, כי את הקראים ואת הטטרים (הקראים והטטרים הם היינו הך³ אין רודפים (אף על-פי שמסופקני, אם אוהבים אותם), אין בה כדי להוכיח כלום. הראשונים הם קומץ קטן (בסך הכל 5–8 אלפים בערך) ואין הם ניכרים בשום מקום. אשר לטטרים, הרי

2 תשובת דוסטויבסקי ב-Дневникъ писателя שלו משנת 1877 על שאלות

שונות מענייני היהודים והיהדות, שנשאלו על-ידי שואל אלמוני. השואל הזה היה א. קובנר, כפי שספר במכתב ב' ש. א. 3 שגיאה מקבלת, שאין לה יסוד היסטורי ואתנוגרפי. הנ"ל.

מכתבי א. א. קובנר אל ו. ו. רוזנוב

1

לומדיה 28 באוקט. 1901.

וסילי וסיליביטש היקר!

...מה שאתה כותב על טולסטוי גרם לי הרבה צער. אף-על-פי שהיה לי זה כבר כמו אכזב, אבל דומה היה לי כי אכזבתי נובעת בעיקר מרגש התמרמרותי עליו. עוד לפני חמש-עשרה שנה נהג בי כמנהג הזה, כלומר, עבר בשתיקה על שאלה תכופה לגמרי לא על שאלת היהודים. דברייך חזקו בי את רגש הטינה, וביחד עם זה גם צערו אותי. צערו אותי הדברים, מפני שנתברר לי כי גאונה האחרון של רוסיה, שכל העולם הנאור מודה בו, דגלה הרוחני, כביכול, נמצא למטה מן הכבוד שחלקו לו. בתלמוד יש מבטא: אין הדור יתום שפלוגי חי בו, כלומר, כל זמן שחי ופועל מאורי-ישראל פלוגי, עוד לא אבד ישראל. מאורות ונושאי-דגל מעין אלה היו בשעתם פושקין, גוגול, טורגנינוב, דוסטויבסקי. בעשרות השנים האחרונות של המאה שעברה היו הומניסטים מאורי-דור ונושאי-דגל כאלה טולסטוי וולדימיר סולוביוב. והנה נתברר, כי ענק-הרוח האחרון לא היה אלא אור מתעה. — מעציב הדבר! הדעה שהבעת, כי בהיינה יש משהו משלמה המלך אין בה משום חדוש בשבילי. הרבה חכמים ומשוררים הם בדעה זו. הנה גם בורנה ב-"Cosmopolis" שלו אומר, כי המשורר שיצר את «שיר השירים» קם לתחיה בהיינה. וכך גם רבים אחרים. אבל היינה עוד יקר לי יותר משלמה. מפני החדוד העדין שלי. התול פיוטי כזה, חדוד חריף וביחד עם זה מלא התלהבות עדינה, לא מצאתי אני לפחות, אצל מי שהוא אחרי. גם ביירון נופל ממנו בבחינה זו. אגב, אני צריך לאמר לך, כי אם לא קראת את היינה במקור, לא השגת את כל חמודותיו. התרגום המעולה ביותר דומה ליין עתיק וטוב שניתן בסיר של חרס. יינו של היינה זקוק לכוס של אלגביש מויניציה או מביהם.

דייתי רוצה, וסילי וסיליביטש היקר, להרגיע במשהו את נפשך הסוערת. יש בידי תרופה קטנה — קונטרס ששמו: «מדוע אין אני מאמין?» כתבתי אותו לפני ימים רבים, אבל אינני מעוז להציע אותו לפניך. דנתי בקונטרס זה בכל «השאלות הארורות» אולי באופן פרימיטיבי, בצמצום, ואולי גם בגסות-רוח. אבל אני מצאתי בו מנוחה אחרי נדנודי-מחשבה ארוכים ומטרידים, ויותר אין אני צריך כלום. כל מהותו נכללת בשלש הנחות אלו:

1. האלהות (איזו שתהיה) אין לה שום קשר מושכל וסבתי עם האדם.

2. האדם אין לו שום חובות ביחס לאלהות (איזו שתהיה).

3. השארת הנפש באיזו צורה שתהיה, שהיא דבר אפשרי.

גם היא אינה מחייבת את האדם לשום דבר.

אשר ליחסים שבין אדם לחברו, הרי הם כלולים בצווי שלי לי: «אל תעשה שום דבר, הגורם רעה לזולתך». המקיף את כל המוסר האנושי ואת כל הטוב החיובי.

דומני, כי אדם שהכיר הכרה פילוסופית את ההנחות האלה יכול לחיות במנוחה (מבלי לנגוע בשאלת האמצעים החמריים). לעבוד במנוחה ולמות במנוחה.

בכלל הייתי רוצה מאד להתראות אתך ולדבר, כמו שאומרים, מלבי. מוכחים חדשים על האלהים ועל הבעל (מורה אני, שאין הם ברורים לי לגמרי) מוטב שנסתלק לזמן-מה. הרי תסכים, כי כל החטוט הזה ישבור וירוצץ אותנו ואין בו כדי להביא לידי כל תוצאות חיוביות. הנה מכתבך האחרון אלי, כמה יש בו מן ההתאמצות השכלית, כמה מן העיפות הגופנית, כמה (לפי הודאתך עצמך) מסערת-הנפש! ומה? כלום השגת דבר? אני עומד כמתחילה בהכרתי, כי גם האלהים וגם הבעל, גם היהדות וגם הנצרות אינם שווים שנשבור את ראשנו עליהם. ענין אחר הוא — הקלת יסוריהם של בני-אדם, אותה הפילנתרופיה, שעליה אתה מדבר.

והנה אשר לפילנתרופיה זו. אולי תמצא יכולת למסור באיזה אופן שהוא את «תזכירי» לסובורין, אבל לא בשמי (משום איזו סבה אין הוא אוהב אותי). הרי הוא בלי ספק אדם פקח ולא רע. — אולי ימצא למועיל לדבר ב«מכתבים הקטנים» שלו, שהוא נוגע בהם בשאלות גדולות, על ההנחות המובעות ב«תזכירי», ואפילו לא מתוך השתתפות, כי אם בכוונה לברר סוף-סוף את השאלה. יערער-נא בלב תמים על הנחותי. מענין, מה היה יכול לאמר כנגדן? לשם סמוי-העינים — אם יש צורך בכך — הייתי יכול לשלוח לך את התזכיר בשפה הצרפתית. כמדומני, שסובורין מבין יפה צרפתית, ואולי בלשון הצרפתית תענין אותו שאלת-היהודים האדורה במדה יתירה ותטה אותו לקראת יושר-לב יותר מרובה.

אולם אם תעודה זו יכולה לגרום לך אי-נעימות כל-שהיא, תסתלק ממנה בגלוי-לב, והאמן לי, וסילי וסיליביטש היקר, כי לא ישאר בלבי שמץ של תרעומת על הסירוב. יותר

מדי אני מבין את היחסים הבלתי־נעימים שבינך ובין סבוריך.
מקרב לבי אני מברכך בכל טוב והעיקר בבריאות ובמנוחת־
הנפש. אוהבך

א. קובנר.

ז

לומזיה, 31 ביאנואר 1902.

וסילי וסיליביטש היקר!

... אני משיב עוד על אחדות משאלותיך. מאשתי הראשונה
היהודיה (היא עוד חיה כיום הנה והיא כבר נשואה ל ש ל י ש י),
יש לי שני ילדים, בת ובן; הראשונה היא בערך בת ארבעים
והשני הוא בערך בן שלשים וחמש. מאשתי הנכחית, שהיא
נשואה לי זה השנה העשירית, אין ילדים, כלומר, אנו גם לא
רצינו שיהיו. —

היהודים שכחו אותי, כפי הנראה; אף־על־פי שבתחילת
שנות הששים, כשפרסמתי את כתבי בעברית, אשר בהם הופעתי
בתור מתקן רדיקלי של הספרות היהודית החדשה, מצא אותי
הדור הצעיר דומה לדוברוליובוב ולפיסר'יב (וכך גם כתבו!)...
ובין הרוסים משפילים אותי, ומכיון שאני מעורב תמיד בצבור
הרוסי (עוד לפני נשואי), בפני — אין רואים אותי כיהודי, ושלא
בפני — ידידים טובים מחרפים אותי בשם «ז'יד» ואינם סולחים
לי מה שאני עולה עליהם במדה ידועה...
אני אברכך בכל טוב.

האוהב אותך אהבה נאמנה א. קובנר

ג. ב. אל תראה את עצמך מחויב לענות לי מיד.
תכתוב לי בעת שיעלה על דעתך ובעת שתהיה לך יכולת לכך.

מכתבי א. א. קובנר אל ו. ו. רוזנוב

ח

לומז'ה י"ט באפריל 1902.

נסילי נסיליביטש היקר!

... ולמה חרפת אותי במכתבך האחרון. הנה גאווה אין כבר לגמרי! אכן אני מכיר בכמה מיתרונותי. אולי (ואפילו – ודאי) אני מעלה את ערכם יותר מדי. אבל אינני מתגאה בהם אף במשהו. בדרך כלל חושב אני כי הגאווה היא לא רק עון פלילי, אלא גם אגלת שאין לה סוף. אין אני מבין גאווה מחמת יחוס-אבות, מחמת עושר, מחמת חכמה, ואפילו מחמת כשרון. כל זה נתן לנו ואנו בעצמנו לא עשינו כאן כלום, ולכן אין לנו גם במה להתגאות. אולם כל זה הרי הוא אף-בית. –

... כמעט בכל אחד ממכתביך אתה פולט את המלה: «עִפְתִּי» – ואני בפועל ממש אין לי מה לעשות בשעות הפנאי שלי. שהן כל-כך מדובבות. המשרה מעסיקה אותי לכל היותר שלש-ארבע שעות ביום, וגם בהן אני יכול עוד לקרוא עתונים ולפספט עם חברי בפקידות על כל עניני הבל. בשאר הזמן הייתי יכול לכתוב הרבה מאד, אבל ההכרה שאין מקום לפרסם (כל בתי-המערכת מלאים חומר ספרותי, שהוא אולי חשוב מזה שלי) מביאה את רוחי לידי קפאון. אין אני כותב גם את זכרונותי, שלפי הכרתי העמוקה אין בהם כל תועלת, אף-על-פי שה-«Исторический вѣстникъ» איננו מסתלק מלהדפיס חלקים נבחרים מהם. ואשר לקריאה, קצתי בה לגמדי, וגם אין מה

לקרוא. ספרים הראויים לקריאה, כמו ספריך וספרי סולוביוב, קשה מאד להשיג כאן בלומז'ה. –

שלך

א. קובנר

ט

לומז'ה, כ"ג במאי 1902.

וסילי וסיליביטש היקר!

... ובכך אין אני כועס עליך אף במקצת. אף-על-פי-כן גרמת לי הרבה צער בהשערתך, כי אני «בא כאן בשדולים». תאמין לי, כי לא «שדולים», אלא «מבוכת-נפש» היא שמעכבת אותי מלשלוח לך את הספור «Единственная» («היחידה»)¹. לא הייתי מתבייש אף במשהו להפיץ את הספור בין המון קוראים שאינם מכירים אותי. אבל אני מתבייש לגלות את ערִיַת נפשי בפני אדם, שאני מכבד אותו כל-כך הרבה ושהערכתו כל-כך יקרה לי. אתה מיטיב לדעת ממני, כי אחד הגורמים והמניעים היסודיים בחייהם של אנשי-תרבות (וגם מחוסדי-תרבות) היא ההוקרה מצד בני-חוגם. הרצון להצטיין בין ההמון הכללי, גם

1 ספור ערוך ברוח ספורי 1902, המגלה את פרטי-חינו האישיים של המחבר. ספור זה, שלא נתפרסם בשום מקום ורק נתן לקריאה בכתב-יד לאחדים מידידי, שמש פעם – לפי הודאת קובנר באחד ממכתביו – גורם להתרגזות מרובה של אשתו, שדרשה את שרפתו; אולם «בדרך נס» הציל אותו המחבר מן הדליקה ומסר אותו בידי אחד ממכיריו לשמירה; – ש. א.

החושבים הפילוסופים הגדולים, וגם המלומדים הפקחים ביותר, וגם הציירים והמשוררים הגאוניים חדורים, לפחות במקצת, רצון זה. אין איפוא כל פלא בדברי שאני רוצה לשמור בחוקתה את הרעה שנקבעה בלבך עלי ושהבעת אותה בכמה ממכתביך — אף-על-פי-כן, מכיון שאתה מפציר בי מאיזה טעם, הריני שולח לך את הספור.

... אתה אומר, כי «אין זה מחכמה כלל» לתקן ולהעתיק את המאמרים לצרכי-הדפוס. אולי צדקת. אולם הרי אתה יודע, כי לא רק מאות ואלפים סופרים ממדרגה שניה עושים כך, אלא אפילו גוגול וטולסטוי היו מעתיקים את כתביהם, ולא דק את כתביהם האמנותיים בלבד, שמונה-עשרה פעם. סבורני, כי לי, לאדם שבכל-זאת איננו רוסי ושכל דיוקי-השפה הרוסית אינם ידועים לי, צוה אלהים עצמו להיות זהיר בהרצאת-רעיונותי באותה שפה.

אי-אפשר לי גם שלא לערער על דעתך בדבר עקרונותי. אתה כותב: «המדה האי-סימפטית היחידה (הלואי והיתה באמת היחידה!) שיש לך זוהי «העקרות הפרינציפיונית», ותוך כדי דבריך אתה משבח את פריונה של בתי, אבל תואיל בטובך להגיד לי, למה יש צורך בילדים? אני מבין, כי כשישנם אנו אוהבים אותם בהכרח ומוטרים להם את כל חיינו. אבל למה לחפוף בהם? לשם קיום המין? אך לאיזו מטרה? למי נחוץ המין האנושי כולו? הילדים באים לעולם לפי חוקי-הטבע; ברם, אין אני חייב לגמרי לסייע לחוקים אלה, שלא נקבעו על-ידי עצמי. אני נוטה לדעתם של כמה מחכמי-התלמוד, כי טוב לו לאדם שלא נברא משנברא, וגם ה' בעצמו, אף-על-פי שצוה על הפריה והרבייה, הרי הוא רואה את לידת הילדים בתור הטא («בעצב תלדי בנים»)²; אבל, כפי הנראה, אין אתה מסכים לדעתו של שופנהויאר, כי הצער רב בעולם מן התענוגים, ואתה נוטה יותר לדעתו של אחד מחכמי-ישראל הקדמונים האומר, כי «יפה שעה אחת של קורת-רוח בעולם הזה מכל חיי העולם הבא»³; והרי ילדיך נותנים לך בלי ספק קורת-רוח לא רק לשעה אחת, כי-אם לשעות רבות.

אוהבך

א. קובנר

² יש כאן משום סירוס הכוונה הפשוטה של ספור-התורה, הרואה את חבלי-לידתה בתור עונש על אכילת חזה מעץ הדעת. — ש. א.
³ סירוס המאמר ב«אבות» (ד', י"ז): «יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא, ייפה שעה אחת של קורת-רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה». — הנ"ל.

מכתבי א. א. קובנר אל ו. ו. רוזנוב

(סוף)

עבודתך המרובה? הרי גם קודם לכן היית מסובל בעבודה ואף על-פי-כן היית מוצא זמן לכתוב לי מכתבים מצוינים ומפורטים, בשעה שלא דרשתי אותם. ועכשיו בכל הפצרותי שתפקח את עיני², אתה ממשיך את שתיקתך העקשנית. כמה הייתי רוצה להתבדות!

... שולח אני לך בשביל «Новый путь» מאמר קטן, שלפי דעתי הוא צריך לענין גם את מערכת העתון וגם את הקוראים.

2 כלומר, שיברר לו כמה שאלות וענינים חמורים, אשר הציע לפניו, ביחוד בשאלות הדת והיהדות. — הנ"ל.

לומזיה' 18 בפברואר 1903.

נסילי נסיליביטש היקר!

כמדומה, ששכחת אותי לגמרי. ודבר זה גורם לי צער רב. אני חושש, שמשעת פגישתנו¹ נשתנו יחסיך אלי לרעה — וזה מוסיף לי צער על צערי. אם לא כן, כיצד אפשר לבאר את שתיקתך העקשנית לקול צריחת נפשי הדואבת? האם מפני

1 כפי המסופר באחד המכתבים, בקרו קובנר ואשתו בסוף 1902 את רוזנוב בביתו

בפטרבורג. — ש. א.

יש יותר מששים אלף יהודים ומהם גברים, אומנים, סוחרים, פקידים מסחר ועוד, וכל אלה לא עמדו בפני המון פרוץ של 300-500 שכורים מנוולים! הרי אילו היו יהודי קישינוב מסדרים מתוך עצמם גייסות של מגינים, היו מקפחים את רוצחיהם במשך שעה אחת. איזו פחדנות מנוולת! וכך הוא תמיד, בשעת כל הפרעות, במקום שמספר היהודים הוא גדול פימאה ופיאלף ממספר רוצחיהם, כיצד אפשר לבאר פחד נורא כזה?

הנה כל המחשבות האלה מדכאות אותי עד לידי כאב ונדודי-שנה, ואין אני יודע כיצד להשתחרר מהן. כמה זה מנוול, ש'נאוואיע וורעמיא' עובר לגמרי בשתיקה על הפרעות בקישינוב! כאילו לא היו כלל. אני יודע, וסילי וסיליביטש יקירי, כמה מר לך לקרוא דברים כאלה על עתון, שהוא נותן לך את היכולת להתקיים ולעבוד; אבל דבר זה אינו משנה את העובדה המעציבה. אולי תמצא לאפשר להביע באיזה מקום (כמובן, לא ב'נאוואיע וורעמיא') את הרעיון, כי היהודים יפטרו מפרעות שאינם ראויים להן, ורוסיה - מחרפה שהיא ראויה לה ומתוצאות מעציבות בעתיד (מסרו לי, שהפורעים בקישינוב עשקו גם נוצרים ושדדו בתחילה של נוצרים) רק בדרך השואה גמורה של היהודים בזכויותיהם עם שאר האוכלוסים. הרי אין מכים את הטטרים, בעיקר - משום שהם אזרחים בעלי זכויות. כל זמן שקיים בשביל היהודים 'תחום-המושב' הארורי, כל זמן שהם מוגבלים בהרבה מזכויותיהם האנושיות, לא רק ההמון הפרא ימצא היתר לעצמו להרוג ולחמוס את היהודים, אלא גם אינטליגנטים שונים מעין פיאטקובסקי, קומרוב, סובורין, קרושינון⁶ וסייעתם יראו, לחרפתנו, חובה לעצמם לעורר כנגדם ולהמיט על ראשם כל מיני פורעניות.

תסלח, נסילי וסיליביטש היקר, תאמין לי, כי לא הדם היהודי הוא המדבר בי, אלא רגש ההתמרמרות על מעשי-האלמות והפראות של ההמון, רגש הרחמים אל האומללים ואל הקרבנות הנקיים של המשטר המזוהם. צריך אפוא לעשות איזה מעשה, ואם טובי-האנשים שבתוכנו יעברו על הדבר בשתיקה (ביתי נמצא בקרן-זוית - моя хата съ краю) - אין כדאי לחיות בעולם. -

אוהבך הנאמן

א. קובנר

על כל פנים, התכנית שלי בדבר יסוד מדינת היהודים היא חדשה ומקורית וזה כבר חלמתי על פרסום הדבר³. אם תמצא לראוי לפרסם את רשימתי ב-'Новый путь', אני מבקש להביא בסופה את חתימתי במלואה: א. קובנר; אם מאיזו סבה שהיא לא תתאים הרשימה לעתון, אבקש ממך לשלוח אותה בדואר העירוני למערכת העתון 'Будущность'⁴ על-פי הכתובת: רחוב פושקין 7. -

... אני מברכך בכל טוב, אוהבך הנאמן

א. קובנר

יא

לומזיה, 8 במרס 1903.

נסילי וסיליביטש היקר!

... היתכן, כי אנו עומדים באמת בפני מאורעות כבירים בקשר עם המניפסט⁵? אני חושב, כי זה הבל. כל זמן שאין שונות-זכויות וחופש-הדפוס, כל השאר אינו שוה אף פרוטה של נחושת. כלום שמת אל לבך, כי אף איש איננו מזכיר את ההמון הנחנק של חמשת מיליונים יהודים מחוסרי-זכויות...?

אוהבך הנאמן

א. קובנר

יב

לומזיה, 17 באפריל 1903.

נסילי וסיליביטש היקר!

כותב אני לך תחת הרושם המדכא של הפרעות ביהודים בקישינוב. אף-על-פי שעברו כבר זמן המאורעות המחפירים עשרה ימים, עדיין אין העצבים יכולים להרגע. ומה זה משמע? עד מתי יהא מקום ברוסיה למעשי-חיות כאלה? אשמים בפרעות לא רק הבריונים הפראים, אלא גם השלטונות והעתונות והיהודים עצמם. מתמיהה הפסיביות של השלטונות במקרה זה! אכן כשהתקוממו (כלומר, כשנתכוונו להתקומם) פועלי בת-החרושת בזלטאווסט, לא התבייש שר-הפך כלל וצוה לירות בהמון עד שנפלו ממנו כחמשים חללים - וכאן עושה אספסוף שכור פרעות בכל העיר, הורג זקנים, נשים וילדים (כותבים, כי את אלה האחרונים השליכו בעד החלונות של הקומה השלישית והרביעית החוצה על המדצפת. חשוב-נא, כמה נורא הדבר! מה היינו מרגישים אנחנו, לוא היו עושים כך לילדינו אנו! הדם קופא בעורקי!... משמידים את רכושם הדל של פרולטרים עניים. - והשלטונות רואים ואינם עושים כלום. הלא נורא הדבר!

ושוב אשמה לא מעט העתונות האנטישמית עם 'נאוואיע וורעמיא' בראש, שמיום ליום היא מסיתה ביהודים על-ידי שהיא מציירת אותם בתור פרויטים, מצדיקה את כל הגבלות זכויותיהם האנושיות ודורשת בשבילם עוד הגבלות חדשות. מובן אפוא, כי ההמון הפרא רואה את היהודים כעומדים 'מחוץ לחוק' וסובר, שיותר להרוג ולעשוק אותם בלי כל עונש.

אבל יותר מכל אשמים היהודים, שהם נותנים להרוג ולעשוק את עצמם. אכן זה עם בזוי ופחדן! חשוב-נא: בקישינוב

3 כפי שאנו מוצאים במקום אחר במכתביו, התמרמר על כמה מן העיתונים הרוסיים המתחטים בקלות-ראש לציוניות, שיש להן לפי דעתו, ערך צבורי רב. - התכנית המדוברת בדבר יסוד מדינת-היהודים לא נתפרסמה ברפוס; יודע רק זה, כי קובנר דבר בה על התישבות-היהודים בסיביריה. - הנ"ל.

4 שבועון יהודי-לאומי, שיצא משנת 1899 עד שנת 1904 בפטרבורג בעריכתו של ד"ר ש. א. גרוזנברג. - הנ"ל.

5 הצעדים הראשונים של הקיסרות הרוסית להושיב ועדה לשם עבוד תקנות למוסד-מוזיקים נבחר. - הנ"ל.

6 ראשי-המדברים של העתונות האנטישמית. - הנ"ל.